

БІОГРАФІЧНИЙ МЕТОД І ЙОГО ПОТЕНЦІАЛ У ДОСЛІДЖЕННІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

Постановка проблеми. Реалізація особистості в професійній діяльності у всі часи була і залишається одним з визначальних завдань як пересічної людини, так і суспільства у цілому. Тому особливий актуальності набувають пошуки сучасних форм професійної орієнтації, а їх включення до більшості освітніх практик є передумовою успішної самореалізації особистості у сучасному світі праці. Професійна орієнтація потребує не тільки вміння обирати професії, але вимагає узгодження цього вибору з життєвими планами і стратегіями особистості. Це досягається засобами біографізму у єдності з методологічними можливостями сучасної освіти у формуванні професійного самовизначення та самореалізації особистості у світі праці. Професійна біографія сучасної людини є важливим моментом життєтворчості.

Безперечно, процес становлення та самоствердження особистості фв професії є, з одного боку, індивідуальним і неповторним, з іншого, він відкриває можливість накопичення та передачі професійного досвіду за межі певного покоління. В цьому сенсі професійна освіта має часові перспективи, в яких набуває свого розвитку та перетворюється на об'єкт історичного розуміння. При цьому йдеться як про професійне виховання та соціалізацію на прикладах попередньої генерації (професійні династії, заслужені працівники та ін.), так і про формування в учнівської молоді вмінь і навичок самоконтролю і самостереження, готовності до перекваліфікації, компетентнісної орієнтації у світі праці, відповідального ставлення до вибору професії. Отже, професійний досвід за характером його набуття є одиничним, але водночас і повторюваним в міру його накопичення. Застосування біографічного методу у дослідженні профорієнтаційного процесу робить зрозумілим предметний досвід цього процесу. Саме тому дослідження темпоральних характеристик професійного розвитку особистості є ефективним тільки у реальному потоці життєдіяльності, де основним інструментом пізнання життєвого шляху стає біографія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід нагадати, що біографічно-розуміючий підхід в філософській, психологічній, соціологічній науковій думці завжди викликав безліч дискусій. Зокрема марксистичне час від часу ставило під сумнів те, що суб'єктивні елементи, з якими працює біографічний метод, можуть застосовуватися як достовірний матеріал для дослідження соціальних феноменів. Лише пізніше представники соціальних наук знову звернулися до біографічного методу як допоміжного засобу у дослідженні суспільної свідомості і визнали його, поруч з дослідженнями на основі зібраних даних, важливим джерелом [8, с. 566]. Цікавим є факт, що до біографічного методу звернулися вже у 20-ті роки ХХ століття соціологи Чиказької школи. Цей метод вперше було застосовано К. Шоу у дослідженні підліткової злочинності та У. Томасом і Ф. Знанецьким при аналізі життя польських селян. Одночасно з ними цей метод почали використовувати Х. Герардус та Е. Вірзма для дослідження найбільш універсальних властивостей особистості. У Західній Європі біографічний метод у своїх роботах активно використовувала австрійський психолог Шарлотта Бюлер. Вона розробила методи аналізу біографічного матеріалу та способи кількісної обробки біографічних даних, сформулювала основні етапи життєвого шляху особистості [1]. Біографічний метод набув широкого використання у працях Е. Еріксона, В. Франкла, Х. Томе, А. Маслоу, К. Роджерса, Г. Олпорта та ін. [5]. В радянській психології до біографічного методу звертались Б. Г. Анан'єв, С. Л. Рубінштейн, розробляючи проблему дослідження цілісної особистості [1]. В сучасній українській психології цей напрямок висвітлений у працях Н.Ю. Водянюка [1].

Мета публікації полягає у розкритті потенціалу біографічного методу та з'ясуванні його можливостей у профорієнтаційній роботі.

Виклад основного матеріалу. Біографічний метод є загальнонауковим і широко використовується у психології, етнографії, соціології, філософії, структурній лінгвістиці, тощо. Особливість і методологічна привабливість цього методу обумовлюється сфокусованістю на унікальних аспектах історії життя людини (інколи групи, організації). Основними аспектами дослідження є суб'єктивні уявлення індивіду про своє життя і соціальну реальність. Аналіз біографій, будь-то автобіографії – як це здійснюється насамперед у дослідженнях еліт (П.Бурд'ю), або кількісної оцінки біографії пересічної людини, дозволяє виявити орієнтаційну мотивацію при виборі професії на різних етапах розвитку суспільства. Як підкреслює Є. Мещеркіна, цей метод є найбільш доречним там, «де поля соціальної дії закриті для не ознайомилися, де у структурі аналізу врахована процесуальність перебігу життя, різні темпоральні рівні того, що відбувається» [4, с. 212]. Привабливим є й те, що послідовність ступенів та розвитку процесу становлення людини в професії можна «реконструювати» заднім числом, що є особливо важливим для «відкриття» професійних династій, які є історичною правдою і пам'яттю індустріального суспільства. При цьому важливим є те, що в процесі «реконструкції» професійної династії тієї чи іншої родини стає зрозумілим, що ми не можемо обмежитися лише фіксацією формальних чинників цього процесу. Адже, центральним поняттям дослідження стає індивідуальне життя людини, пов'язане з його безпосереднім оточенням, мікросередовищем.

Біографічний метод дозволяє представити профорієнтацію як систему, яка залучає до свого змісту психоаналіз, через що можна визначити спільність індивідуального способу бачення. Ця нова форма психоаналітичної біографії відкриває можливість нового проникнення до глибинних шарів мотивації людини, яка робить свій вибір у світі професії, що є особливо актуальним у надзвичайних умовах сьогодення. Через зміни у світі праці і виклики глобалізації сучасна людина втрачає те, що називається нормальною біографією: передбачуваний життєвий шлях, одну професію на все життя, навіть шлюбний партнер не завжди залишається єдиним. Динамізм та відсутність стабільності сучасного світу праці змінює традиційне уявлення про професійне самовизначення людини, змушує її до постійного пошуку нових форм професійної реалізації. Внаслідок чого професійна біографія формується фрагментарно, складається із «клаптиків». Як зазначає М. Култаєва, «внаслідок зціплення цих фраг-

ментів життєвий шлях людини вже не постає у вигляді цілісного передбачуваного процесу життєтворчості, набуває характеру штучного поєднання фрагментів життя» [3, с. 170].

Зауважимо, що у інформаційному суспільстві набувають нового значення життєві плани і стратегії професійної самореалізації молоді людини. Вплив нового значення на вибір професії набуває експансія різних автобіографічних форм в мас – культурі. Це і багаточисельні «сповідальні» ток-шоу, гламурні журнали «Біографія», «Історії життя», «Караван історій» та таке ін.. Саме тому, на початковій фазі розгортання професійної орієнтації, принциповим моментом є координація зусиль людини, що готується вступити до професійного життя, з боку родини та освіти.

У свою чергу, розширення вертикальних вимірів професійного самоствердження особистості дозволяє з'ясувати взаємодію між її світоглядними, культурними та особистісними цінностями та переконаннями, простежити та проаналізувати динаміку та механізми адаптації до змін у сучасному світі праці. При цьому важливим є те, що біографічний метод при дослідженні професійних династій враховує й горизонтальні виміри (специфіку соціального простору, середовище, покоління, субкультури тощо) професійного самоствердження людини. Такий аналіз біографічних інтеракцій дозволяє вийти на рівень аналізу профорієнтації у динамічних соціокультурних контекстах.

У сучасних модифікаціях біографічний метод – це спосіб дослідження і проектування життєвого шляху особистості. Він спрямований на реконструкцію життєвих програм, професійних планів, розробку сценаріїв професійного розвитку особистості. Слід зазначити, що при використанні цього методу в практиці профконсультування, важливо розуміти той факт, що біографічний метод не є методом в технологічному смислі цього слова, а скоріше, це комплексний підхід, який синтезує декілька методів, а саме: контент-аналіз біографій, мемуарів, побудову траєкторій життєвого шляху, діаграм задоволеності професійною працею та ін. Особливо важливими є каузометрія, психобіографія, метод анамнезу.

Метод каузометрії був впроваджений Є. І. Головахою та А. А. Кроником. Цей метод дозволяє визначати критичні точки професійного становлення, час, коли вони настають, способи подолання несприятливих подій, аналізувати та коригувати сценарії професійного життя, здійснювати проектування кар'єри, мінімізувати прояви професійної стагнації та кризи. Саме тому, при врахуванні особливостей життєтворчості у сучасному суспільстві, коли нормальна професійна біографія замінюється на клаптикову, цей метод має особливу цінність в роботі профконсультанта.

Щодо психобіографії, то використання даного методу у профконсультуванні дозволяє простежити мотивацію та фактори, які пояснюють професійний намір, вибір професії, труднощі професійної адаптації, траєкторії кар'єри, кризи професійного становлення тощо.

Останнім в групі біографічних методів є метод анамнезу професійного становлення – збирання інформації про історію розвитку людини як суб'єкта праці. Професійний анамнез використовують при дослідженні мотивації праці, виявлення професійно важливих якостей, визначення професійно важливих, критичних подій, побудови прогнозу кар'єри та ін. Зокрема, Е. О. Клімов підкреслює, що цей метод «має абсолютно унікальне значення для ретроспективного аналізу ситуацій вибору професії, вивчення шляхів формування майстерності, типології професійної долі, а також при подоланні наслідків тяжких психологічних конфліктів, соціально-трудова реабілітації при частковій утраті працездатності, а також при вирішенні питань професійної реорієнтації...» [2, с. 155].

Застосування фахівцями з профорієнтаційної роботи у своїй практичній діяльності біографічного методу дозволяє допомогти людині переглянути своє місце у світі праці. Відповідаючи на запитання, людина має можливість ще раз дослідити своє професійне минуле, критично обміркувати етапи професійного життя. Отже, фундаментальною особливістю біографічного методу є його спрямованість на реконструкцію життєвого шляху особистості, історії його розвитку, визначення головних подій, та встановлення взаємозв'язку між ними. «Такий підхід як суто індивідуалістичний, має багато спільного з біхевіоризмом, де події та інституції варто розглядати як продукт індивідуальних дій. Колективні поняття заборонено застосовувати у суворому історико-генетичному аналізі. Але, оскільки комплексність усіх дій ніколи неможна розкрити, а також через те, що не будь-яке поняття можна простежити до його витоків, біографічний метод також змушений звертатися до колективних понять» [6, с. 227]. Завданням професійно орієнтованого дослідження може стати і реконструювання «колективної біографії» як типової.

Основним завданням системи профорієнтації в сучасних умовах повинне стати вироблення можливості наближення «клаптикової біографії» до нормальної, що буде сприяти процесу життєтворчості. На нашу думку, таке наближення можливе засобами безперервної освіти, але з урахуванням контингентності професійної самореалізації особистості. І саме біографічний метод є тим інструментом, який дозволяє узгоджувати вибір професії з життєвими планами та стратегіями особистості на різних етапах її життєвого шляху.

Сучасна професійна орієнтація реалізується як єдність виховної і навчальної практик, як взаємозв'язок навчання і життя. У даному випадку біографічний метод надає можливість дослідити мотиви та способи вибору професії, а також проаналізувати типові причини виникнення помилок під час вибору професії. До останніх можна віднести ставлення до вибору професії як до вибору довічного пристанища, зрозуміло, що в умовах інформаційного суспільства протягом життя прийде до змінювати і спеціальність, і професію. Досить типовою є помилка, пов'язана з необґрунтованим поглядом на деякі важливі професії як на дуже неprestижні, а усвідомлення свого призначення у сучасній молоді людини наштовхується на уявлення про моду, легкий та швидкий успіх, «краще життя». Так, за часи незалежної України жебрацьке становище вчителів, психологів, лікарів, медичних сестер, інженерів міцно ввійшло до свідомості людей, набуло певної нормативності. Хоча саме люди цих спеціальностей з давнього часу складали середній клас, їх вважали інтелігенцією. І багато в чому саме від них залежала доля нації. Незважаючи на високий попит на ринку праці, диспропорція освітніх пропозицій, що утворилася останнім часом, та низька оплата праці, майже звела нанівець престижність даних професій.

Слід зауважити, що системі сучасної профорієнтації слід звернути увагу на ризик надкваліфікації. З одного боку молоді люди отримують дві і більше вищих освіти, освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр», напрямом за напрямом підготовки «керівник навчального закладу» і вважає неприпустимим працювати простим вчителем у загальноосвітній школі. З іншого боку, з цим типом ризиків профорієнтації стикаємося і на етапі підвищення кваліфікації робітників, які працюють. Після підвищення кваліфікації рівень підготовки працівника стає вищий, того потребує посада, що також призводить до втрати робочого місця.

Разом із цим треба зазначити, що феномен клаптикової біографії і відповідно кар'єри (Patchwork-Karriere), яка змінює нормальну потребу більш глибокого дослідження. Адже відбуваються не тільки зміни на ринку праці, що глобалізується і вимагає працівників бути мобільними і активними, якщо нормальна професійна біографія передбачала безперервність і закріпленість за робочим місцем. Клаптикова ж біографія є не передбачуваною. За умов сучасного динамічного суспільства критерії успішності професійної самореалізації визначаються суб'єктивно і на передній план висувуються цінності особистісного розвитку. На думку В. Бльомер, клаптикова професійна біографія дозволяє досягти більш високого рівня якості життя і зменшити соціальні та психічні ризики і запобігти екзистенційному шоку у випадку безробіття. Наведемо порівняння можливостей двох біографій, здійснене В. Бльомер: «В нормальній біографії, якщо переривалась кар'єра, навіть за власним бажанням, людина почувала себе жертвою. Цілковито в інший спосіб реагує на це людина у рамках клаптикової біографії. Вона використовує такі розриви для того, щоб озирнутись навколо себе, подивитись уперед, щоб визначитись зі своєю профорієнтацією і поставити свої власні цілі» [7, с.15]. Людина з цих позицій розглядається як «менеджер своєї справи», а профорієнтація перетворюється на складову самоосвіти і самовиховання.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи усе вищезазначене, можна зробити висновок, що життя людини в інформаційному суспільстві потребує нової динамічної системи професійної орієнтації. Її вибудовування в рамках практичної психології можливо за допомогою біографічного методу, потенціал якого дозволяє дослідити структури життєвого шляху особистості, особливості колективних біографій окремих поколінь. Крім того на основі аналізу соціально-історичних даних є можливість не тільки реконструювати життєві світи особистостей, але й корегувати та проектувати їх у сучасних динамічних суспільствах.

Література

1. Волянюк Н.Ю. Использование биографического метода в психолого-педагогических исследованиях / Н.Ю. Волянюк // Практична психологія та соціальна робота – 2004. – №1. – С.37 – 40.
2. Климов Е. А. Введение в психологию труда. / Е. Климов. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 350 с.
3. Култаева М. Д. Соціологія глобалізації. (Навчальний посібник). [М. Д. Култаєва, І. Ф. Прокопенко, І. О. Радіонова, Г. В. Троцько / За гол. редакцією М. Д. Култаєвої]. – Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2008. – 207с.
4. Мещеркина Е. Феминистический подход к интерпретации качественных данных / Е. Мещеркина // Введение в гендерные исследования. Ч.1. – Харьков-СПб., 2001. – С.197 – 237.
5. Хьелл Л., Зиглер Д. Теория личности (основные положения, исследования и применение) / Л. Хьелл., Д. Зиглер – СПб.: Питер Пресс, 2004. – 608 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
6. Albert H. Methodischer Individualismus und historische Analyse // K.Acham / W.Schulze (Hrsg.) Theorie der Geschichte. Bd.6. Teil und Ganzes / Albert H. – Muenchen: DTV., 1990. – S.219 – 239. с. 227
7. Bloemer Vera. Patchwork-Karriere. Mit Vielfaeltigkeit und Strategie zum Berufserfolg. -Berlin: Walhallen. 2005. -160 S.
8. Szczepanski J. Die biographische Methode // Koenig R. (Hrsg.) Handbuch der empirischen Sozialforschung / Szczepanski J. – Stuttgart:Enke. 1967., S. 551 – 569

Статья посвящена анализу потенциала биографического метода. Особый акцент делается на возможности данного метода в профориентационной деятельности. Доказывается, что использование биографического метода позволяет эффективно проектировать жизненный и профессиональный путь личности.

The article is devoted to the analysis of biographical method potential. Special accent is placed on the possibilities of this method in the profession-oriented work. It is proved that the usage of biographical method allows to construct person life and profession way effectively.

©2012 р.

А. В. Коваленко (г. Запорожье)

ВИРТУАЛЬНАЯ ЛИЧНОСТЬ: ИГРОВЫЕ ПРАКТИКИ И САМОПРЕЗЕНТАЦИЯ В WEB

Гениально(!) Шекспир сказал: «Весь мир — театр. В нем женщины, мужчины — все актеры. У них свои есть выходы, уходы, и каждый не одну играет роль» [1]. Побуждение к игре – самое высокое, в котором выражается стремление человека к свободе, как в физическом, так и в моральном отношении (Ф.Шиллер); игра – одна из форм нравственности, сфера свободного общения, реализации индивидуальности (Ф.Шлейермахер), одна из существенных характеристик человека, наряду с интеллектом и творческой способностью (Й.Хейзинга); цель игры – порядок и, структура самого игрового движения, способ бытия – саморепрезентация; игра всегда предполагает другого (Г.-Г.Гадамер) [2]. Ее исконное свойство, ее сущность состоит в том накале, в той способности приводить в исступление, которые испытывает игрок, забывая себя от страсти (Й.Хейзинга) [3]. Возможно, это определяет то, что именно играющий человек обнаруживает свою сущность (Ф.Шиллер) [4]. В футурологической перспективе посредством игровой практики называемой «Игра в бисер» воплощается мечта об интеграции всех духовных достижений человечества (Г.Гессе). «Игра» становится «воплощением духовности и артистизма, утон-